

Güneş Atmosferinde Ekvator Düzlemi Civarında Bazı Fiziksel Parametrelerin Değişimi

Hüseyin ÇAVUŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü

Özet: Bu çalışmada; Güneş lekelerinin de baskın olduğu bölgenin üst kısmındaki yani ekvator düzlemi civarında bulunan enlemsel bölge içerisindeki bazı büyük ölçekli fiziksel parametreleri belirlemek için manyetohidrodinamik (MHD) denklemlerinin çözümleri aranacaktır. Radyal ve enlemsel değişimleri küresel koordinatlarda elde etmek için özel bir değişken ayrımı kullanılacaktır. Fiziksel parametrelerin enlemsel dağılımlarının çalışıldığı model analizleri sonucunda üç önemli parametre ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla küresellik, yoğunluk şekil ve radyal şekil parametreleridir. Yapılan inceleme sonucunda; Güneş lekesi oluşan enlem bölgelerinin üst kısımlarına denk gelen atmosfer bölgelerinde oluşmayan bölgelerin üst kısımlarına kıyasla büyük değişimlerin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güneş atmosferi, Güneş lekeleri, MHD

Abstract: The solutions of magnetohydrodynamic (MHD) equations will be sought to determine some large-scale physical parameters in the latitudinal region at the top of the region where the sunspots dominate, i.e. around the equatorial plane. A special variable separation will be used to obtain radial and latitudinal changes in spherical coordinates. Three important parameters have emerged as a result of model analyzes in which the latitudinal distributions of physical parameters are studied. These are sphericity, density shape and radial shape parameters, respectively. As a result of the investigation; it was found that there are large changes in the upper parts of sunspot latitudes compared to the upper parts of the latitudinal regions sunspot do not occur in the solar atmosphere.

Key Words: Solar atmosphere, Sunspots, MHD

1. Giriş

Güneş lekeleri ve Güneş rüzgarı veya gözlemlenen diğer tüm Güneş etkinliklerinin sürdürülebilmesi için sürekli bir dinamo mekanizması tarafından manyetik alan oluşturulması gerekmektedir (Parker, 1955). Bu tip dinamo süreçleri Güneş yüzeyinin altında, %29'luk çapsal bölgede, yer alan küresel kabuk içerisindeki konvektif bölgede meydana gelir (Brun ve ark., 2004). Rempel ve ark. (2000) gözlemlenen Güneş etkinliklerinin sürdürülebilmesi için konvektif bölge tabanında 10 T civarı bir manyetik alanın var olması gerektiğini bulmuşlardır. Ancak bu şiddette bir manyetik alan ilmeklerin Coriolis kuvveti etkisi ile kutuplara doğru kaymasına mani olabilir (Schüssler ve ark., 1994; Çavuş ve Karafistan, 2007; Çavuş, 2009a; Çavuş, 2009b,).

Güneş yüzeyinde oluşan lekeler doğrudan manyetik alanın topolojisi ile bağlantılıdır. Bu konu birçok makalede çalışılmış bir konudur (Gombosi, 1998; Priest,2000; Bauman ve ark., 2004; Aschwanden, 2006; Höppner ve Bittner, 2009). Şekil 1'de de verilen, Güneş lekelerinin zamana ve enleme bağlı değişimleri, şekilsel olarak tıpkı bir kelebeğe benzediğinden, bu değişimleri gösteren çizelgeye de kelebek diyagramı adı verilir (Priest,2000; Aschwanden, 2005). 22 nolu Güneş döngüsü (1986-1996) ve kelebek diyagramı Mouradian ve Soru-Escout (1993) tarafından çalışılmış ve bu döngü yardımıyla Hale-Babcock yasası yeniden formülize edilmiştir. 21-23 nolu döngüleri içine alan 1975-2003 yılları arasında büyük ölçekli fotosferik manyetik alanın zamansal evrimi ve dönmesi ile ilgili çalışma ise Knaack ve ark. (2005) tarafından yapılmıştır. Knaack ve arkadaşları bu çalışmalarında National Solar Observatory (NSO/Kitt Peak) verilerini kullanarak çok geniş bir zaman serisi analizi yapmış ve fotosferik manyetik alanın quazi periyodik salınım yaptığına dair kanıtlar sunmuşlardır. Hathaway (2010) 11-yıllık Güneş döngülerini incelediği çalışmasında Güne lekeleri, Güneş parlamaları ve jeomanyetik etkinlikler gibi fiziksel süreçler ve döngüler arasındaki bağlantıyı çalışmıştır.

Güneş'e ait MHD denklemleri için analitik çözümler elde etmek oldukça zor olduğundan dikkatli bir biçimde inceleme yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada sunulan parametrik modelimizde özel bir değişken ayrımı kullanılmış ve Güneş leke

Web:http://uak.info.tr/2016/2016

(2)

bandının üst kısmında ekvator düzlemi civarında bazı fiziksel parametrelerin dağılımları incelenmiştir. Modeli oluşturmak için kullanılan modele ait eşitlikler bir sonraki bölümde anlatılmıştır. Formülasyon 3. Bölümde verilirken sınır şartları ise 4. Bölümde sunulmuştur. Çalışmaya ait sonuçlar 5. Bölümde verilirken tartışmalar ise son bölüme bırakılmıştır.

2. Fiziksel ve Matematiksel Temeller

2.1. Temel varsayımlar

Bu çalışmada daha önce yazar tarafından oluşturulmuş bir algoritma yardımıyla Güneş atmosferi için parametrik bir inceleme gerçekleştirilecektir (Çavuş ve Karafıstan, 2007). İnceleme için küresel koordinatlar tercih edilecektir. Bu noktada süreci sadeleştirmek ve nümerik anlamda zaman kazanmak adına aşağıdaki gibi bazı varsayımlar yapılmıştır.

- Denge durumu eksensel simetrik (axisymmetric) kabul edilmiştir.
- Güneş'in ortalama karakteristik olarak zamandan bağımsız kabul edilmiştir (steady state denge).

*Sorumlu Yazar E-Posta: h_cavus@comu.edu.tr

- Problemi daha anlaşılır ve kolay kılmak adına hız ve manyetik alanın θ-bileşenleri ihmal edilmiştir (Lima ve Priest, 1993; Lima ve ark., 2000; Çavuş ve Karafistan, 2010).
- Özellikle Güneş lekeleri içerisinde manyetik alan çok büyük olduğu için MHD denklemlerinde viskozite gibi rezistif etkiler dikkate alınmamıştır.
- İdeal MHD kullanıldığından türbülans etkileri göz önüne alınmamıştır.

Bu varsayımlardan sonra elde edilen parametrik model sonuçları yardımıyla Güneş leke bandının üst kısmında ekvator düzlemi civarında bazı fiziksel parametrelerin dağılımları sunulmuştur.

2.2.Temel Denklemler

Güneş atmosferi için kullanılacak olan temel formülasyon MHD denklemlerini temel almaktadır. Başka bir deyişle, yukarıdaki varsayımlarda da belirtildiği gibi manyetik alanın etkisini araştırmak için steady-state MHD eşitlikleri kullanılacaktır. Bunlar;

$$\vec{\nabla} \cdot (\rho \vec{\mathbf{v}}) = 0 \tag{1}$$

$$\vec{7} \cdot \vec{B} = 0$$

$$\rho(\vec{\mathbf{v}}\cdot\vec{\nabla})\vec{\mathbf{v}} = -\vec{\nabla}(p + \frac{B^2}{2\mu_0}) - \rho \frac{GM_s}{r^2}\vec{e}_r + \frac{(\vec{B}\cdot\vec{\nabla})\vec{B}}{\mu_0}$$
(3)

sırasıyla kütle sürekliliği eşitliği (1), manyetik tek kutbun olmadığını gösteren eşitlik (2) ve steady state hareket denklemidir (3). Bu denklem setinde kullanılan ρ , \vec{v} , p, \vec{B} , M_s , μ_0 ve *G* sırasıyla yoğunluk, hız, basınç, manyetik alan, Güneş kütlesi, manyetik geçirgenlik ve evrensel çekim sabitidir.

Güneş yüzeyindeki akışkan (plazma) hareketinde MHD süreçler baskındır. (3) numaralı eşitliğe ait steady state denge durumunda çözümlerin aranacağı bu çalışmada (1)-(3) eşitlikleri için eksensel simetrik durum beraber ele alınacaktır. Bu noktada hız ve manyetik alan bileşenleri aşağıda verilen eşitliklerdeki gibi yazılabilir (Weber ve Davis, 1967; Antia ve ark., 2000).

$$\vec{\mathbf{v}}(r,\theta) = \mathbf{v}_r(r,\theta)\vec{e}_r + \mathbf{v}_\phi(r,\theta)\vec{e}_\phi = \mathbf{v}_r(r,\theta)\vec{e}_r + r\Omega(r,\theta)\vec{e}_\phi.$$
(4)

$$\vec{B}(r,\theta) = B_r(r,\theta)\vec{e}_r + B_\phi(r,\theta)\vec{e}_\phi.$$
(5)

Yoğunluk ve basınç ise

$$\rho = \rho(r, \theta)$$
 (6)
 $p = p(r, \theta)$ (7)

gibi ifade edilebilir.

3. Problemin Formülasyonu

Bu çalışmada amaçlanan hedefe varmak için (1)-(7) eşitliklerine ait çözümler aranacaktır (Lima ve Priest, 1993; Lima ve ark., 2000; Çavuş ve Karafistan, 2007). Bu amaçla yukarıda kullanılan tüm fiziksel parametreler boyutsuz halde yazılacaktır. **3.1. Boyutsuz parametreler**

Problemi daha anlaşılır kılmak için tüm parametreler $z, v', \Omega', a, b, \rho'$ ve p' boyutsuz parametreleri yardımıyla yeniden aşağıdaki gibi yazılabilir (Miesch ve Gilman, 2004; Cavus ve Karafistan, 2007, 2009a, 2009b and 2010; Cavus ve Ilbikci, 2016).

Web:http://uak.info.tr/2016/2016

(13)

(15)

$$r = R_s z, v_r = V_s v', \Omega = \frac{V_s}{R_s} \Omega', \rho = \rho_s \rho'$$
(8)

$$B_r^2 = \mu_0 \rho_s V_s^2 a^2, \ B_{\phi}^2 = \mu_0 \rho_s V_s^2 b^2, \qquad p = \frac{\rho_s V_s^2}{2} p'.$$
(9)

Boyutsuzlaştırma eşitliklerinde bulunan ρ_s , R_s ve $V_s = \sqrt{2GM_s/R_s}$ ifadeleri sırasıyla Güneş yüzeyi için yoğunluk, yarıçap ve Güneş yüzeyinden parçacıkların kaçış hızıdır. Sayısal değerleri ise sırasıyla $2.0 \times 10^{-4} kg/m^3$ (Pandey ve ark., 2008), $6.96 \times 10^8 m$ ve 618 km/s (Gombosi, 1998; Priest, 2000) şeklindedir.

3.2. Enlemsel açıya bağımlılıklar

Radyal ve enlemsel açıya bağlı değişimlerin araştırılması amacıyla, her bir parametre için aşağıda sunulan değişken ayrımları kullanılmıştır. Öncelikle boyutsuz radyal hız bileşeni

$$\nabla' = V(z)\psi(\theta) \tag{10}$$

biçiminde yazılırken, yoğunluk ise

$$\rho' = \frac{j(\theta)}{z^2 V} \,. \tag{11}$$

gibi yazılır. Yoğunluktakine benzer şekilde manyetik alanın radyal bileşeni

$$a = \frac{f(\theta)}{z^2} \tag{12}$$

gibi değişkenlerine ayrılabilir. Açısal hız ve manyetik alanın azimuthal bileşeni ise aşağıdaki gibi ayrılabilir. $\Omega' = N(z)\varphi(\theta), \ b = B(z)g(\theta)$

Gerekli işlemler yapıldıktan sonra \mathcal{E} , δ ve η gibi orantı parametreleri cinsinden tüm fiziksel parametrelerin enlemsel açı bağımlılıkları aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\psi(\theta) = \sqrt{\frac{1 + \eta \sin^{2\varepsilon} \theta}{1 + \delta \sin^{2\varepsilon} \theta}}$$

$$j(\theta) = 1 + \delta \sin^{2\varepsilon} \theta$$

$$f(\theta) = \sqrt{1 + \eta \sin^{2\varepsilon} \theta}$$

$$\varphi(\theta) = \frac{\sin^{\varepsilon} \theta}{\sqrt{1 + \delta \sin^{2\varepsilon} \theta}}$$
(14)

 $g(\theta) = \sin^{\varepsilon} \theta$

Elde edilen \mathcal{E} , δ ve η parametreleri, sırasıyla küresellik, yoğunluğa ait şekil ve radyal bileşenlere ait şekil parametreleridir. Incelemenin tamamlanması için çapsal bağımlılıkların da bilinmesi gerekmektedir.

3.3. Radyal bağımlılıklar

Manyetik alanın radyal bileşeni $B_r \propto B_0$

biçiminde ifade edilir. B_0 değeri ise tipik fotosferik manyetik alan değeri olup sayısal olarak 5 *G'a eşittir* (Wang ve Sheeley, 2003). Açısal hızın radyal bağımlılığı ise aşağıdaki gibi verilebilir (Parker, 1958; Foukal ve Jokiphi, 1975).

$$\Omega \propto \Omega_s (\frac{R_s}{r})^2 \tag{16}$$

Son eşitlikte karşımıza çıkan Ω_s ekvatordaki açısal hız değeri olup sayısal olarak 2.8×10⁻⁶ s⁻¹ gibi bir değere sahiptir. Manyetik alanın azimuthal bileşenine ait radyal bağımlılık (Parker, 1958; Gombosi, 1998; Priest, 2000)

$$B_{\phi} \propto \frac{B_0 R_s^2 \Omega_s}{V_s} \frac{1}{r} \,. \tag{17}$$

olarak verilebilir. Çalışmamızda Weber ve Davis (1967) çözümüne benzer şekilde aktif bölgelerin üst kısımlarında akış ve manyetik alanı biribirine paralel olarak kabul ettik. Yüksek iletkenlik altında Ohm yasası (Aschwanden, 2006)

Web:http://uak.info.tr/2016/2016

5 - 9 Eylül 2016, Atatürk Üniversitesi – Erzurum

39

$$\vec{v} \times \vec{B} = 0$$
. (18)
gibi yazılabilir. Bu eşitlikler yardımıyla radyal hızın radyal koordinat bağımlılığı
 $v_r \propto \frac{V_s}{r}$. (19)
olarak bulunur. Son olarak ise yoğunluğa ait radyal kısım

(20)

$$\rho \propto \frac{\rho_s}{r}$$

şeklinde elde edilir. Modele ait çözümlerin elde edilebilmesi için sınır koşullarına ihtiyaç vardır.

Şekil 1. Güneş lekelerinin heliographic kooridnatlara dağılması (Höppner ve Bittner, 2009).

4. Sınır Kosulları

Manyetik alanı içeren problemler gerek anlaşılması gerekse çözülmesi bakımından zorluklar içerirler. Problemin çözülebilmesi için doğru sınır koşullarına ihtiayç vardır. Güneş lekelerinin heliographic koordinatlara göre yayılımı Höppner ve Bittner (2009) çalışmasında yıllar a göre verilmiştir. Buna göre Şekil 1 de gösterildiği gibi Güneş lekeleri ±40° enlem arasında görülebilmektedir. Şekil 1 ve (14) denklem setini karşılaştırdığımızda, ±40° enlem bölgesi için küresellik parametresinin değerinin ɛ=18 olduğunu görebiliriz. Daha önce de söylendiği gibi Güneş yüzeyine ait manyetik alan, parçacık kaçış hızı, kütlesel yoğunluk ve ekvatoral açısal hız değerleri sırasıyla are 5 G, 618 km/s, 2.0×10⁻⁴ kg/m³ ve 2.8×10⁻⁶ s⁻¹olarak sıralanabilir (Priest, 1983; Christensen-Dalsgaard ve ark., 1996; Priest, 2000). Fiziksel parametrelere ait bu değerleri kullanarak modele ait diğer yoğunluk şekil parametresini δ =7×10⁸ ve radyal şekil parametresini ise η =25×10³⁴ olarak bulabiliriz.

5. Model Sonuçları

Önceki bölümlerde verilen formülasyon ve sınır koşullarını kullanarak hız ve manyetik alan bileşenleri ve yoğunluğa ait değişimleri enlemsel açı θ ve boyutsuz radyal uzunluk z'ye bağlı olarak elde edebiliriz. Bu amaçla Maple 14 paket programı kullanılmıştır. Radyal bağımlıkları verilirken enlemsel açı θ 'nın değeri ekvatorda yani $\theta = \pi/2$ olarak kabul edilirken, θ 'ya göre olan bağımlılıklar verilirken radyal konum olarak Güneş yüzeyi yani z=1 alınmıştır.

Şekil 2a'da manyetik alanın azimuthal bileşeninin z=1'deki enlemsel açı bağımlılıkları verilmiş olup ±40° enlemsel bölge içine dağıldığı görülebilmektedir. Çözümden de anlaşılacağı gibi manyetik alan ekvator ($\theta = \pi/2$) civarında yoğunlaşmıştır. Şekil 2b'de ise 0=n/2 değeri için radyal değişimler sunulmuştur.Güneş yüzeyinde 5 G olan ve giderek azalan manyetik alan

Web:http://uak.info.tr/2016/2016

değeri z=100 için boyutsuz olarak 5.26x10⁻⁹ boyutlu olarak ise 0.5 mG'a kadar azalmaktadır.

Şekil 3a'da ise manyetik alanın radial bileşenine ait değişimler sunulmaktadır. Radyal bileşendeki değişimler şekilsel olarak azimuthal bileşene çok benzemekte ve ±40° enlemsel bölge içinde yoğunlaşmaktadır. Radyal olarak ise (Şekil 3b); Güneş yüzeyinde 0.02 G olan değer z=100 noktasında 0.2 mG'a kadar düşmüştür. Radyal bileşendeki azalma azimuthal bileşene göre daha yavaştır.

Boyutsuz yoğunluğun değişimleri Şekil 4'te sunulmuştur. Enlemsel açıya bağlı değişimlerin sunulduğu Şekil 4a'da Güneş yüzeyinin ekvator civarındaki $\pm 32^{\circ}$ enlemsel bölgesi içinde yoğunluğun değerinin daha fazla olduğunu kutuplara gidildikçe azaldığı görülebilir. Çapsal bağımlılıkların (Şekil 4b) ise Güneş'ten uzaklaştıkça azaldığı ve z=100 noktasında boyutsuz değer olarak 0.01 civarına yani $2.0 \times 10^{-6} kg/m^3$ değerine düştüğü görülebilir.

Hızın çapsal bileşenine ait değişimlerin verildiği Şekil 5'te sunulduğu gibi radyal hız değişimleri ekvator civarındaki $\pm 67^{\circ}$ lik enlem bölgesinde daha yoğunlaşmıştır. 618 km/s olan çapsal hız ise Güneş'ten uzaklaşıldıkça (Şekil 5b) azalmakta ve z=100 noktasında boyutsuz değer olarak 0.01 civarına yani boyutlu olarak 6 km/s değerine düşmektedir.

Azimuthal hız bileşenin de Şekil 6'da görüldüğü gibi tıpkı radyal bileşene (Şekil 5) benzer bir davranış sergilemektedir. Sayısal değer olarak Güneş yüzeyinde 1.8 km/s olan azimuthal hız z=100 noktasında 0.02 km/s'ye kadar düşmektedir.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada sunulan parametrik modelimizde özel bir değişken ayrımı kullanılarak Güneş leke bandının üst kısmında ekvator düzlemi civarındaki bölgede bazı fiziksel parametrelerin dağılımları MHD denklemleri çözülerek incelenmiştir. Bu tip çalışmalar için gerek teorik gerekse gözlemsel oldukça çaba sarf edilmektedir. Bu bölüm, bulduğumuz sonuçların literatürdeki çalışmalarla karşılaştırılmasına ayrılmıştır.

Şekil 2 ve 3'te gösterilen manyetik alan bileşenlerinin Güneş yüzeyideki boyutlu değerleri 5 G ve 0.02 G'tur. Bu değerler Priest (1983 ve 2000) çalışmaları ile uyumludur. Parker'ın (1958) yaptıığı ve literatürde büyük öneme sahip olan atmosfer-rüzgar modelinde manyetik alanın 1 AU'daki değeri 3×10^{-5} G - 6×10^{-5} G arasında verilmektedir. Bu aralık bizim z=100 için bulduğumuz 0.2 mG - 0.5 mG aralığı ile son derece uyumludur.

Şekil 4'te görüleceği gibi yoğunluk Güneş yüzeyinden uzaklaşıldıkça $2x10^{-4}$ kg/m³ değerinden başlayarak azalmaktadır. Holveg (1992) yaptığı çalışmada kromosfer bölgesindeki yoğunluğu 10^{-4} kg/m³ olarak bulmuştur. Bu sonuçta çalışmamızla oldukça uyum içerisindedir. Enlemsel olarak ise ekvator civarında ±32 enlem bölgesinde bir yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sonuçlar, Fan (2001 ve 2009) ve Hayashi (2006) çalışmalarında verilen Güneş atmosferi simülasyonları ile uyumludur.

Güneş yüzeyi için radyal ve azimuthal hız bileşenlerine ait boyutlu değerler sırasıyla 618 km/s ve 1.8 km/s'dir. Bu sonuçlarda diğer çalışmalar ile uyum içersindedir. Radyal bileşen tipik Güneş rüzgarı olup bir çok çalışmada elde edilmiştir (Priest, 1983 and 2000; Gombosi, 1998; Çavuş ve Kazkapan 2013). Weber ve Davis (1967), yaptıkları çalışmada azimuthal hız bileşenini, bizim sonucumuzla son derece uyumlu biçimde 2 km/s olarak hesaplamışlardır.

Sonuç olarak tekrar söylemekte fayda var. Bu çalışma zamansal değişimleri vermek yerine steady stae denge durumu için çözümler sunmaktadır. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar zamansal değişimlerin sunulduğu çalışamalar için başlangıç koşulu olma görevi görebilir.

Kaynaklar

Antia H.M., Chitre S.M. ve Thompson M.J., 2000, A&A, 360, pp335-344.

Aschwanden M., 2006, Physics of the Solar Corona, Springer, pp1-36.

Baumann I., Schmitt D., Schüssler M. ve Solanki S.K., 2004, A&A , 426, pp1075-1091.

Brun, A.S., Miesch, M.S, Toomre, J., 2004, ApJ, 614, pp1073-1098.

Cavus H. ve Karafistan A.I., 2007, MNRAS, 380, pp142-148.

Cavus H. ve Karafistan A.I., 2010, Brazilian Journal of Physics, 40, pp160-165.

Cavus H. ve Kazkapan D., 2013, New Astronomy, 2013, 25, pp89–94.

Cavus H., 2009a, New Astronomy, 14, pp349-355.

Cavus H., 2009b, New Astronomy, 14, pp700-707.

Cavus H. ve Ilbikci N., 2016, Astrophysical Bulletin, 71, pp241-248.

Christensen-Dalsgaard, J., Däppen, W., Ajukov, S.V., Anderson, E.R., Antia, H.M., Basu, S., Baturin, V.A., Berthomieu, G., Chaboyer, B., Chitre, S.M., Cox, A.N., Demarque, P., Donatowicz, J., Dziembowski, W.A., Gabriel, M., Gough, D.O.,

Guenther, D.B., Guzik, J.A., Harvey, J.W., Hill, F., Houdek, G., Iglesias, C.A., Kosovichev, A.G., Leibacher, J.W., Morel, P.,

Proffitt, C.R., Provost, J., Reiter, J., Rhodes Jr., E.J., Rogers, F.J., Roxburgh, I.W., Thompson, M.J., Ulrich, R.K., 1996, Sci, 272, pp1286-1292.

Fan Y., 2001, ApJ, 554, ppL111-L114.

Fan Y., 2009, ApJ, 697, pp1529-1542

Web:http://uak.info.tr/2016/2016

42